

*Березовська Н. Л.,**кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ПОКАРАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ У МЕХАНІЗМІ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ВПЛИВУ

Анотація. У поданій статті автор аналізує покарання неповнолітніх у механізмі заходів кримінально-правового впливу. Пропонується ряд змін до Кримінального кодексу України, за яких система покарань неповнолітніх набуде нового, якісного характеру, що дозволить судам при вирішенні справи більш гуманно віднехатися до такої категорії засуджених, як неповнолітні, дійсно проявити принцип гуманізму покарання.

Ключові слова: неповнолітні особи, кримінально-правовий вплив, Кримінальний кодекс України, покарання, позбавлення волі.

Постановка проблеми. Проблема кримінально-правового впливу останнім часом жваво культивується у науці кримінального права. висловлюються розрізнені точки зору щодо видів заходів кримінально-правового впливу. Але одностайно автори стверджують, що до них відноситься покарання. Покарання як засіб кримінально-правового впливу застосовується і до неповнолітніх, як вимушена міра захисту суспільства від злочинів, що вчиняються неповнолітніми для їх виправлення і попередження вчинення злочинів. Але, на жаль, Кримінальний кодекс України [1] переважно побудований без урахування особи неповнолітнього. Є безліч прикладів, коли санкції статей Особливої частини КК України створюють проблеми застосування для практиків. У той час, коли для неповнолітніх злочинців передбачено дванадцять видів покарання, для неповнолітніх – лише шість. Це негативно впливає на визначення виду покарання неповнолітньому злочинцю. Для повнолітніх осіб вибір є більш широким.

Часто, коли для повнолітніх осіб санкція статті є альтернативною, для неповнолітнього у більшості випадків вона є безальтернативною [2, с. 126; 3, с. 1]. Прикладів можна привести безліч. От хоча б злочини середньої тяжкості, за вчинення яких до кримінальної відповідальності може бути притягнута особа з 14-річного віку: ст. 116 КК України у санкції статті передбачила покарання – обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк (але обмеження волі не застосовується згідно чинного законодавства до неповнолітніх); ст. 117 – обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк (знову ж – обмеження волі не застосовується згідно чинного законодавства до неповнолітніх); ч. 1 ст. 122 – виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на строк до трьох років (виправні роботи, передбачені для неповнолітнього з 16-річного віку, обмеження волі не застосовується згідно чинного законодавства до неповнолітніх); ч. 1 ст. 185 – штраф від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або громадські роботи на

строк від вісімдесяти до двохсот сорока годин, або виправні роботи на строк до двох років, або арешт на строк до шести місяців, або позбавлення волі на строк до трьох років (часто змоги сплатити штраф у неповнолітнього немає, громадські та виправні роботи та арешт застосовуються із 14-річного віку) тощо. В усіх випадках не викликає труднощів застосування лише позбавлення волі. Тобто система покарань неповнолітніх злочинців залишається фактично нереалізованою, реально застосовується лише покарання у вигляді позбавлення волі.

Виклад основного матеріалу. Недоліки позбавлення волі не оспорується у літературі [4, с. 63-64]. При засудженні до покарання у виді позбавлення волі неповнолітній відривається від життя в нормальних умовах, ізолюється від суспільства, потрапляє в обстановку, яка різко відрізняється від життя на волі, де можливість залучення до антигромадських стереотипів поведінки значно зростає, а адаптаційні здатності особистості до життя на волі після звільнення знижуються. Зазначені обставини збільшуються й труднощами матеріально-фінансового характеру, з якими виховні колонії в цей час самостійно впоратися не в змозі.

Тому ми пропонуємо залишити позбавлення волі в системі покарань неповнолітніх злочинців лише за вчинення ними тяжких злочинів, пов'язаних із фізичним насильством над особою та особливо-тяжких злочинів. Тоді запропонована нами редакція статті 102 КК України буде виглядати таким чином: «Стаття 102. Позбавлення волі на певний строк.

1. Позбавлення волі є найсуворішим видом покарання, що може бути застосований до неповнолітнього, визнаного винним у вчиненні злочину.

2. Позбавлення волі неповнолітньому може бути призначено лише за вчинення тяжкого злочину, пов'язаного із фізичним насильством над особою чи особливо-тяжкого злочину.

3. Неповнолітні, засуджені до покарання у виді позбавлення волі, відбувають його у спеціальних виховних установах».

Обсяги застосування виправних робіт, які довгий час вважалися основною альтернативою позбавленню волі неповнолітніх, в останні роки різко пішли на спад, що пояснюється рядом причин. Так, вони можуть бути призначені лише працюючим особам на момент винесення вироку, які досягли 16-річного віку неповнолітнім. Крім того, надзвичайно серйозною перешкодою широкого застосування виправних робіт є високий рівень безробіття серед молоді. Зазначені обставини виступають підставою для пропозицій про виключення даного виду покарання із КК.

У той же час є й більш серйозні міркування для постановки питання про виключення виправних робіт, і пов'язані вони з тим, що головним у даному покаранні є не стільки каральні елементи, скільки їхня виховна сторона – тобто виховно-профілактичний вплив з боку трудового колективу, без якого виправні роботи перетворюються в замаскований штраф. Нинішній же кримінально-виконавчий кодекс взагалі не покладає обов'язку проведення виховної роботи на адміністрацію підприємства й трудовий колектив. Цей обов'язок покладений на кримінально-виконавчі інспекції й виконується формально.

Відповідно, збереження виправних робіт як самостійного виду покарання, відмінного від штрафу, вимагає, по-перше, щоб при призначенні виправних робіт суд у кожному конкретному випадку упевнився, що адміністрація й колектив підприємства, де працює засуджений, здатні приймати активну й цілеспрямовану участь у проведенні виховної роботи з ним, і дають відповідну згоду на проведення такої роботи (для цього секретар суду повинен направити повідомлення із такими пропозиціями всім установам, організаціям, підприємствам), тому у якості однієї з обов'язкових підстав призначення даного покарання в кримінальному законі необхідно встановити одержання згоди з боку адміністрації підприємства, установи, організації на проведення із засудженим виховної роботи. Якщо ж така згода отримана не буде, виправні роботи призначатися не повинні. По-друге, закріпивши як обов'язкову умову призначення виправних робіт одержання судом згоди на проведення виховної роботи з неповнолітнім, необхідно в законі встановити обов'язок адміністрації й трудових колективів проводити виховну роботу із засудженим і передбачити її конкретні форми. По-третє, уявляється, якщо до неповнолітніх засуджених буде змога застосовувати виправні роботи в інших місцях (які б застосовувалися лише для неповнолітніх, які не працюють. Самі роботи могли б бути сезонними або строковими), від чого система покарання неповнолітніх значно поліпшиться. Введення, а точніше, часткове повернення підвиду виправних робіт надасть змогу неповнолітньому за допомогою кримінально-виконавчої інспекції отримати роботу, відчути себе корисним суспільству. Для зацікавленості підприємств, установ, організацій у працевлаштуванні таких неповнолітніх та впливові на них доречно було б встановити податкові пільги на термін відбування покарання неповнолітнім.

Досить ефективним видом покарання неповнолітніх є громадські роботи, широке застосування яких в умовах кризової соціально-економічної ситуації дозволило б зайняти значну масу неповнолітніх засуджених суспільно корисною працею, відволікти їх від протиправного способу життя, а також одержати чималий економічний ефект на благо суспільства. У результаті застосування до неповнолітніх даного виду покарання відбувається обмеження беззмістовного дозвілля неповнолітніх засуджених і формується відповідальне ставлення до суспільно корисної праці.

У той же час, не дивлячись на ряд переваг, громадські роботи усе ще вкрай рідко застосовуються до неповнолітніх злочинців. Серед причин рідкого застосування – незначна кількість санкцій: 40 із 748, відсутність налагодженого механізму виконання, а також суб'єктивна

недооцінка карально-виховного потенціалу даного виду покарання суддями.

Можна запропонувати кілька шляхів активізації застосування даного виду покарання: збільшення кількості санкцій, що передбачають громадські роботи у якості основного виду покарання; установа можливості застосовувати громадські роботи також і в якості додаткового виду покарання, у тому числі й у випадках, коли вони безпосередньо не передбачені в санкції відповідної статті.

При встановленні громадських та виправних робіт слід було б вжити слово «неповнолітній» замість «неповнолітньому у віці від 16 до 18 років», що дасть змогу суду, при призначенні покарання неповнолітньому, застосувати дані види покарань і особам, які не досягли 16-річного віку при умові дотримання норм трудового законодавства.

Тому з цією метою слід: 1) у ч. 2 ст. 57 словосполучення «не досягли шістнадцяти років» замінити на «не досягли віку працездатності», 2) внести зміни в статтю 100 та викласти її у наступній редакції: «Стаття 100. Громадські та виправні роботи.

1. Громадські роботи можуть бути призначені неповнолітньому, який вчинив необережний злочин невеликої тяжкості або злочин середньої тяжкості, та полягають у виконанні неповнолітнім робіт у вільний від навчання чи основної роботи час. Тривалість виконання громадських робіт для осіб до 16 років не може перевищувати одну годину на день, для осіб від 16 років – дві години на день.

2. Виправні роботи є покаранням пов'язаним із виправно-трудоим впливом та можуть бути призначені неповнолітньому за місцем роботи або в інших місцях при умові згоди адміністрації та трудового колективу підприємства, установи, організації.

3. Із заробітку неповнолітнього, засудженого до виправних робіт, здійснюється відрахування в дохід держави у розмірі, встановленому вироком суду, в межах від п'яти до десяти відсотків».

У якості одного з видів покарання, пов'язаного з виправно-трудоим впливом, представляється обґрунтованим увести в кримінальне законодавство новий вид покарання для неповнолітніх – обмеження волі. Даний вид покарання слід розглядати, насамперед, як альтернативу покаранню у виді позбавлення волі. З метою широкого застосування даного покарання варто створити мережу виправно-виховних центрів для того, щоб вони були в кожному регіоні. З огляду на специфіку вітчизняного трудового законодавства, варто передбачити можливість залучення до продуктивної праці засуджених до обмеження волі неповнолітніх, починаючи з 14-річного віку. Для неповнолітніх 14-15 літнього віку трудова діяльність повинна бути обмежена учбово-виробничою практикою й посилюваними роботами із благоустрою виправно-виховного центру. При цьому основними засобами виправного впливу на неповнолітніх, засуджених до обмеження волі, повинні стати не стільки праця, роль якої не применшується, скільки загальноосвітнє, професійно-технічне навчання й соціально-виховна робота при відсутності строгої ізоляції засудженого від соціального середовища.

З цією метою слід: 1) виключити із ч. 3 ст. 61 вислів «до неповнолітніх» та 2) ввести ст. 101-1 у Кримінальний кодекс України:

«Стаття 101-1. Обмеження волі.

1. *Покарання у виді обмеження волі полягає у триманні неповнолітньої особи в спеціальному виправно-виховному центрі з обов'язковим застосуванням до неї виправно-трудового впливу без ізоляції від суспільства в умовах здійснення за нею нагляду».*

Подібне вирішення питання, на наш погляд, сприяло б більш глибокій індивідуалізації покарання неповнолітніх і в певній мірі усунуло б найбільш негативні наслідки масового застосування до неповнолітнього позбавлення волі, більшою мірою сприяло б їх успішній соціальній адаптації.

Нам здається, також було б вдалим дещо видозмінити такий вид покарання, як арешт. Вважаємо, якщо перетворити арешт на покарання, пов'язане з виправно-трудоим впливом, то цей вид покарання здатен справити позитивний вплив як на самого злочинця, так і на його оточення. У ст. 52 КВК України «Залучення осіб, засуджених до арешту, до праці» зазначено, що засуджені можуть залучатися без оплати праці до робіт з благоустрою арештних домів, а також поліпшення житлово-побутових умов засуджених або до допоміжних робіт із забезпечення арештних домів продовольством. Вказано, що до таких робіт засуджені залучаються, як правило, в порядку черговості і не більше як на дві години на день [5]. Це положення було б, на нашу думку, більш вдалим, якби не містило на початку статті слова «можуть». Вважаємо, неповнолітній, якому призначено покарання у виді арешту, повинен не просто «відсидіти» свій строк, на нього, на нашу думку, навіть на короткий термін, повинен справлятися виправно-трудоим впливом. Тому слід ввести як обов'язок залучення неповнолітнього до робіт з благоустрою арештних домів, а також поліпшення житлово-побутових умов засуджених, до допоміжних робіт із забезпечення арештних будинків продовольством, то цей вид покарання буде навіть в економічному плані вигідний, так як неповнолітні будуть самі себе забезпечувати (чи хоча б частково). Крім цього, вважаємо за доцільним, щоб в арештних будинках здійснювалися загальна освіта, професійна освіта, професійна підготовка засуджених, проводилася соціально-виховна робота. На період відбування покарання у виді арешту на сьогоднішній день неповнолітній «виринається» із свого оточення, на нього справляється лише «шоковий» вплив, що, на нашу думку, значної користі не принесе. Ми вважаємо, навіть на той короткий строк відбування покарання у вигляді арешту неповнолітній повинен бути підданий виправно-трудоим впливом. На нашу думку, це єдина підстава, коли особа, засуджена до арешту, набуває змістовного утримання в умовах ізоляції.

Ми пропонуємо вирішення цього питання шляхом доповнення даного виду покарання виправно-трудоим впливом.

Щодо віку неповнолітнього, з якого може призначатися арешт, то, враховуючи подібність арешту з позбавленням волі на певний строк (в літературі часто арешт називають короткостроковим позбавленням волі), уявляється, арешт слід застосовувати з 14 років.

Вважаємо, слід також піти шляхом творчого запозичення деяких юридичних норм і звернутися до законодавства ФРН, де закон передбачає три види юнацького арешту: короткий (Kurzarrest) – на строк не більше шести днів; арешт на вільний час (Freiheitarrest), тобто на суботу та неділю – строком від однієї до чотирьох субот на неділю; тривалий (Dauerarrest) – строком від одного до чотирьох

тижнів [6, с. 29]. Тобто існує диференціація арешту. Вважаємо, і в Україні, якщо суд дійде висновку, в залежності від тяжкості вчиненого та особистості засудженого, про доречність призначення неповнолітньому арешту, то він буде мати змогу індивідуалізувати відповідальність кожної особи й вибрати один із видів арешту: короткий, на вільний час (чи вихідні), або тривалий. Такий крок дозволить розширити перелік видів покарань, що можуть бути застосовані до неповнолітнього злочинця, і тим самим повніше реалізувати принцип індивідуалізації кримінальної відповідальності і покарання неповнолітніх.

Тому, вважаємо, слід, по-перше, виключити із ч. 3 ст. 60 словосполучення «*осіб віком до шістнадцяти років*» та, по-друге, статтю 101 КК України викласти у такій редакції: «*Стаття 101. Арешт.*

1. *Арешт може бути призначений неповнолітньому з обов'язковим застосуванням виправно-трудового впливу та полягає у триманні засудженого в умовах ізоляції в спеціально пристосованих установах.*

2. *В залежності від особистості неповнолітнього та тяжкості вчиненого ним діяння арешт може призначатися таких видів: короткостроковий арешт, арешт на вихідні, довгостроковий арешт».*

З огляду на те, що санкції статей побудовані без врахування особистості неповнолітнього та фактично виникають ситуації, коли санкція статті не може бути застосована до неповнолітнього, вважаємо, закріпивши неповноліття як пом'якшуючу обставину (п. 3 ч. 1 ст. 66 КК України), закріпивши окремий розділ, присвячений також особливостям покарання неповнолітніх, законодавець повинен врахувати і особливості призначення покарання неповнолітнім. На нашу думку, це можна запропонувати, не змінюючи санкції кожної кримінально-правової норми Особливої частини КК України. Уявляється, можна закріпити загальну статтю у розділі XV КК України, де і передбачити, які саме види покарань та за злочини якої тяжкості суд може призначити неповнолітньому.

З цією метою внести доповнення у КК України наступного характеру: 1) доповнити п. 1 ч. 1 ст. 65 КК України положенням «*для неповнолітнього діють правила статті 98-1 цього Кодексу*»; 2) доповнити КК України ст. 98-1 та викласти її у наступній редакції: *Стаття 98-1. Призначення покарання неповнолітньому в залежності від тяжкості вчиненого злочину.*

1. *Неповнолітньому, в залежності від тяжкості вчиненого злочину, призначаються такі покарання:*

1.1. *За вчинення злочину невеликої тяжкості до неповнолітнього можуть бути застосовані такі види покарання: штраф, громадські роботи;*

1.2. *За вчинення злочину середньої тяжкості до неповнолітнього можуть бути застосовані такі види покарання: громадські роботи, виправні роботи, короткостроковий арешт, арешт на вихідні;*

1.3. *За вчинення тяжких злочинів до неповнолітнього можуть бути застосовані такі види покарання: довгостроковий арешт, обмеження волі та, у випадку поєднання злочину із насильством щодо особи, – позбавлення волі на певний строк;*

1.4. *За вчинення особливо тяжкого злочину до неповнолітнього може бути застосований такий вид покарання, як позбавлення волі на певний строк.*

2. *Строки покарань неповнолітнім встановлюються в межах статей розділу XV КК України».*

У зв'язку з цим слід дослідити у рамках окремого дисертаційного дослідження можливість внесення змін у ч. 3 ст. 106 КК України. Можливо, її слід викласти у наступній редакції:

«3. *Щодо осіб, зазначених у частині першій цієї статті, встановлюються такі строки виконання обвинувального вироку:*

1) *два роки – у разі засудження за злочин невеликої тяжкості;*

2) *п'ять років – у разі засудження за злочин середньої тяжкості;*

3) *сім років – у разі засудження до покарання за тяжкий злочин;*

4) *десять років – у разі засудження за особливо тяжкий злочин».*

Щодо строків покарань, що можуть бути призначені неповнолітнім при відбуванні того чи іншого покарання, то, фактично, при встановленні покарань для неповнолітніх злочинців законодавець вже користувався принципом скорочення строків покарань. На нашу думку, суд може керуватися загальними строками покарання неповнолітніх, які закріплені у статтях розділу XV Загальної частини КК України, конкретний строк визначаючи з урахуванням особистості неповнолітнього.

Ми пропонуємо з цього приводу доповнення КК України: – ч. 2 ст. 101-1 та викласти її у наступній редакції:

«2. *Обмеження волі неповнолітнім встановлюється на строк від шести місяців до трьох років»;*

– ч. 3 ст. 101 та викласти її у наступній редакції:

«3. *Короткостроковий арешт призначається неповнолітнім строком до шести днів, арешт на вихідні – строком від однієї до чотирьох субот та неділь, та догостроковий – від одного до чотирьох тижнів».*

Висновки. Запропоновані нововведення щодо закріплення ст. 98-1 КК України не суперечать загальним правилам кваліфікації, будуть діяти на підставі п. 2 ч. 1 ст. 65 КК України. При вирішенні питання про строки покарань неповнолітніх суд буде керуватися тими строками, які вказані в кожній статті розділу XV КК України, тим самим індивідуалізувавши покарання неповнолітнього. Вважаємо, з урахуванням даних змін, система покарань неповнолітніх набуде нового, якісного характеру, що дозволить судам при вирішенні справи більш гуманно віднестися до такої категорії засуджених, як неповнолітні, дійсно проявити принцип гуманізму покарання.

Література:

1. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – 19 июня.
2. Березовська Н.Л. Покарання неповнолітніх і виправно-трудоий вплив: Монографія / Н.Л. Березовська; НУ «ОЮА». – О.: Фенікс, 2011. – 250 с.
3. Березовська Н.Л. Покарання, пов'язані з виправно-трудоим впливом, що застосовуються до неповнолітніх: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Н.Л. Березовська; ОНЮА. – О., 2010. – 18 с.
4. Меркулова В.О. Порядок відбування засудженими жінками покарання у вигляді позбавлення волі // Науковий Вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2001. – № 3. – С. 63-69.
5. Кримінально-виконавчий кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 3-4. – Ст. 21
6. Уголовный кодекс ФРГ / пер и предисл. А.В. Серебренникова. – М.: Зерцало, 2000. – 208 с.

Березовская Н. Л. Наказание несовершеннолетних в механизме мер уголовно-правового воздействия

Аннотация. В данной статье автор анализирует наказание несовершеннолетних в механизме мер уголовно-правового воздействия. Предлагается ряд изменений в Уголовный кодекс Украины, в которых система наказаний несовершеннолетних приобретет новый, качественный характер, что позволит судам при решении дела более гуманно отнестись к такой категории осужденных, как несовершеннолетние, действительно проявить принцип гуманизма наказания.

Ключевые слова: несовершеннолетние лица, уголовно-правовое воздействие, Уголовный кодекс Украины, наказание, лишение свободы.

Berezovska N. Punishment of juveniles in the mechanism of measures under criminal law

Summary. In this article the author analyzes the punishment of juveniles in the mechanism of measures under criminal law. Proposes a number of amendments to the Criminal Code of Ukraine, in which the system of punishment of minors acquire new qualitative in nature, allowing the courts in dealing with cases more humane treat this category of convicted as minors, really show the principle of humanism punishment.

Key words: juveniles, criminal law, Criminal Code, punishment, imprisonment.